

בס"ד ראש השנה: האם מותר לעשות מעשה בעקבות סימנים שנראו בטבע

פתיחה

בעקבות דברי הגמרא בכריתות (ה"ע"ב) שאף נפסקה בשולחן ערוך והרמ"א (או"ח תקפ"ג, א), נוהגים רבים מעם ישראל בראש השנה להניח מאכלים שונים על השולחן, ולבקש בקשות הנרמזות בשמם או בצורתם: ראש של דג - שנהיה לראש ולא לזנב, רימון - שירבו זכויותינו, תפוח בדבש כדי שתהיה שנה מתוקה וכן על זה הדרך. ובלשונם:

"יהא אדם רגיל לאכול בראש השנה רוביא דהיינו תלתן, כרתי, סילקא, תמרי, קרא. וכשיאכל רוביא יאמר: יהיה רצון שירבו זכויותינו; כרתי, יכרתו שונאינו; סלקא, יסתלקו אויבינו; תמרי, יתמו שונאינו; קרא, יקרע גזר דיננו ויקראו לפניך זכויותינו. הגה (=רמ"א): ויש נוהגין לאכול תפוח מתוק בדבש, ואומרים: תתחדש עלינו שנה מתוקה."

למרות שכיום נוהגים לומר מעין ברכה לפני אכילת הסימן, דבר זה לא נהג תמיד, ובזמן הגמרא נהגו רק לאכול את הפרי ללא אמירת נוסח מסוים. כפי שנראה בהמשך, הסיבה שתיקנו הגאונים לומר את אותו הנוסח הייתה, שחששו שמא אנשים יסתמכו על הפירות, ויעברו על האיסור לנחש. כדי להבין מדוע החשש קיים, יש לפתוח במחלוקת הפוסקים אודות איסור ניחוש.

טעם האיסור

בפרשת שופטים (יח, י) מזהירה התורה את עם ישראל, שבכניסתו לארץ לא יתפתה לעשות כתועבות הגויים הנמצאים שם, מעשים הכוללים העברת הבנים והבנות באש, עשיית קסמים ומעשה הניחוש. מדוע נאסר הניחוש? נחלקו בשאלה זו הרמב"ם והרמב"ן, מחלוקת אותה ראינו במספר הזדמנויות (בלק שנה א' וב').

א. **הרמב"ם** במורה נבוכים (ג, כט) ובהלכות עבודה זרה (יא, טז) כתב, שלמעשה אין בכשופים ובקסמים ממש: "ואין ראוי לישראל שהם חכמים מחוכמים להמשך בהבלים אלו". הסיבה שבכל זאת נאסר השימוש בהם היא, שעובדי הכוכבים היו משתמשים בהם במהלכי טקסי העבודה זרה כדי להלהיב ולשכנע את הקהל, ויש להתרחק מכל סממן של עבודה זרה.

ב. **הרמב"ן** (דברים יח, ט. דרשת תורת ה' תמימה) חלק על הרמב"ם, וכמו רוב הראשונים (וכפשט דברי חז"ל) סבר שיש בכשפים אמת מסויימת. הסיבה שבכל זאת נאסר על עם ישראל להשתמש בכשפים לשיטתו היא, שהקב"ה ייעד לעם ישראל מעלה גדולה יותר, להשתמש בנביא שצודק בכל דבריו, ולא בכשפים שלפעמים צודקים ולפעמים טועים. ובלשונו:

"ואסר לך הנחשים והקסמים בעבור שעשה לך מעלה גדולה לתתך עליון על כל גויי הארץ שיקים בקרבך נביא ויתן דבריו בפיו, ואתה תשמע ממנו מה יפעל אל ולא תצטרך אתה בעתידות אל קוסם ומנחש, שיקבלו אותם מן הכוכבים או מן השפלים בשרי מעלה שאין כל דבריהם אמת ולא יודיעו בכל הצריך."

מכל מקום, לפי כל הטעמים יש איסור לנחש. נחלקו הראשונים בעקבות הגמרא בחולין (צה"ע"ב), מה נכלל באיסור. הגמרא מספרת שרב הוזמן למקום מסויים, וסירב לאכול בשר שהגישו לו. בטעם הדבר שלא אכל מעלה הגמרא מספר אפשרויות, כאשר אחת מהן היא שרב העניש את עצמו על כך שאמר שיהיה לו יום טוב כאשר ראה ספינה מתקרבת לנהר, ועבר על איסור ניחוש.

למסקנה הגמרא דוחה ביאור זה, מכיוון שרק ניחוש כמו ניחושו של אליעזר עבד אברהם (שביקש סימן מה' על כך שאשה מסויימת מתאימה ליצחק) אסור, ולא ניחושו של רב. הסיבה האמיתית שבגינה רב נמנע לאכול את הבשר הייתה, שרב אכל בשר רק בסעודות מצווה, ואותו בשר לא היה חלק מסעודת מצווה.

מחלוקת הראשונים

עולה שהגמרא מבדילה בין ניחושו של רב שהותר, לניחושו של אליעזר שנאסר. בביאור החילוק בין הניחושים, ובשאלה האם אליעזר אכן חטא נחלקו הרמב"ם והראב"ד, מחלוקת שמשפיעה על השאלה אלו מעשים נחשבים כניחוש האסור:

א. הדעה ראשונה והמחמירה היא דעת **הרמב"ם** (עבודה זרה יא, ד) שפירש, שהחילוק בין מעשי רב למעשי אליעזר היה במידה שהסתמכו על אותו הסימן. כאשר רב ראה את אותה מעבורת ואמר שיהיה לו יום טוב, הוא לא פעל בעקבות כך ועשה מעשים חריגים, אלא המשיך את שגרת יומו. אליעזר לעומת זאת, שבגלל סימניו בחר את רבקה לאשה, אכן חטא.

כיצד יתמודד עם דברי הגמרא המספרת לאחר מכן, ששמואל היה פותח ספר קודש בצורה אקראית, ועל פי הפסוק שהוגרל היה פועל. רבי יוחנן היה מבקש מתינוק לומר לו פסוק שלמד באותו יום, ועל פיו היה עושה מעשה. ורב היה משנה מדרכו כאשר הייתה באה מעבורת מולו ומסמלת ליום טוב - מעשים שמכולם משמע שאפשר לפעול גם בעתיד על פי סימנים?

הרמב"ם (שם, ה) עמד על קושיה זו ודחק, שאין כוונת האמוראים לומר שהיו ממש פועלים על פי הסימנים, אלא עשו זאת רק לאחר מעשה, במגמה לקבל תחושה טובה בלבד - דבר (שכפי שראינו לשיטתו) אינו מהווה איסור. ובלשונו:

"מי שאמר דירה זו שבניתי סימן טוב היתה עלי, אשה זו שנשאתי ובהמה זו שקניתי מבורכת היתה מעת שקניתי התעשרתי, וכן השואל לתינוק אי זה פסוק אתה לומד אם אמר לו פסוק מן הברכות ישמח ויאמר זה סימן טוב כל אלו וכיוצא בהן מותר, הואיל ולא כיוון מעשיו ולא נמנע מלעשות אלא עשה זה סימן לעצמו לדבר שכבר היה הרי זה מותר¹."

ב. **הראב"ד** (שם) חלק על הרמב"ם משתי סיבות. ראשית, למרות שמפשט הגמרא משמע שאליעזר עבד אברהם חטא, דבר זה לא מסתבר (כיוון שככל הנראה הוא היה צדיק), ולכן צריך לפרש אחרת את דברי הגמרא. שנית, בגלל שהרמב"ם סירב לפרש שמותר להסתמך על הניחושים ולפעול על פיהם, הוא נאלץ לדחוק בביאור מעשי האמוראים, וגם בכך יש קושי.

¹ בהחלט מסתבר לומר, שבגלל שהרמב"ם תפס שאין בניחושים ממש, ממילא אסר לסמוך עליהם בכל עניין, ומטרתם רק לתת תחושה טובה.

בעקבות קושיותיו דחק הראב"ד וכתב, שכאשר הגמרא אומרת שרב לא ניחש כאליעזר עבד אברהם אין כוונתה לומר שאחד מהם עבר על איסור, אלא שבניגוד לסימני אליעזר שאפשר היה לסמוך עליהם מכיוון שיש בהם משמעות, הרי שעל הסימן של רב שאין בו משמעות אי אפשר לסמוך, ולכן כאשר הגמרא מחפשת מדוע רב לא אכל מאותו הבשר - לא ייתכן לומר שזה בגלל המעבורת. הדוחק הגדול בפירושו הוא, שהגמרא כותבת במפורש שניחושו של רב הותר ושל אליעזר נאסר - הרי שהוא עבר על איסור, והיא לא כתבה שההבדל ביניהם הוא האם נכון לסמוך על אותו הסימן. הרווח בפירושו הוא, שבעוד שהרמב"ם נאלץ לדחוק שהאמוראים לא באמת הסתמכו על הסימן שראו בפסוק, לדעת הראב"ד אכן מותר להסתמך על סימן משמעותי שאדם מבקש, ובלשונו:

"אמר אברהם זה שיבוש גדול, שהרי דבר זה מותר, ומותר הוא. ואולי הטעהו הלשון שראה כל נחש שאינו כאליעזר ויונתן אינו נחש, והוא סבר שלענין איסור נאמר, ולא היא, אלא הכי קאמר אינו ראוי לסמוך. ואיך חשב על צדיקים כמותם עבירה זו? ואי הוה אינהו הוה מפקי פולסי דנורא לאפיה."

לפי שיטתו שמותר לסמוך על הסימנים ולפעול על פיהם, מדוע הגמרא כותבת שאסור לאדם לשנות את מעשיו בעקבות שועל שעובר, צפצופי העופות וכדומה? נראה שהביאור לכך מופיע בדברי הרד"ק (שמואל א, יד) שכתב, שיש לחלק בין סימן שמותר כשהאדם מזמין אותו כמו שמואל שהיה פותח בכוונה ספר קודש, לבין סימן הבא במקרה וכמו שועל שעובר, שאסור לסמוך עליו. כמו כן, למרות שהשימוש בסימנים שנעשו במקרה נאסר, מותר לסמוך בדיעבד בכל עניין על סימנים המופיעים בכוכים (כפסוק הרמב"ן, וכן הרמב"ם), למרות שהאדם לא ביקש וזימן אותם (ועיין בדף לפרשת בלק שנה ב'). לכן לדוגמא, יהיה מותר להתחתן באמצע החודש כאשר הירח מלא, או לעמוד בראש השנה בצילו של הירח כדי לדעת מה יארע במהלך השנה².

להלכה

בעקבות מחלוקת הראשונים, נחלקו השולחן ערוך והרמ"א (יו"ד קעט, ד). השולחן ערוך פסק שבית, תינוק ואשה נחשבים סימן, ובפשטות אפשר לסמוך עליהם גם כדי לכוון מעשים בעתיד וכדעת הראב"ד (אך להסתמך על שועל שעובר, או עוף שצפץ אסור). הרמ"א לעומת זאת הביא וציין גם את דעת הרמב"ם, וכתב שטוב להחמיר כמותו (ועיין בדרכי תשובה שם, כח), ובלשונו:

"בית, תינוק ואשה אף על פי שאין ניחוש, יש סימן. הגה (=רמ"א): אם הצליח אחר זה ג' פעמים או לא (ב"ש בשם רש"י). וכן מותר לומר לתינוק: פסוק לי פסוקיך (טור). יש אומרים דאדם מותר לעשות לו סימן בדבר שיבוא לעתיד, כמו שעשה אליעזר עבד אברהם או יהונתן (טור והר"ד קמחי), ויש אוסרין (רמב"ם וסמ"ג). וההולך בתום ובטח בה', חסד יסובבנו (תהילים לב, י)." וכן מותר

סימנים בראש השנה

לאחר הבאת מחלוקת הפוסקים, ואת הבעיות שעלולה להיות בהסתמכות על סימנים, נראה את דיונם ביחס לסימני ראש השנה. בפשטות, כפי שכתבו המרדכי (יומא תשכג) והבן איש חי (רב פעלים י"ד ב, כט) אין בכך בעיה, שהרי מדובר רק בסימן טוב, ולא במעשה הבא לבבא את העתיד. אף על פי כן, חלק מהפוסקים חששו לכך, והציעו הצעות שונות כיצד לפתור את הבעיה:

א. **המאירי** (הוריות יב ע"א ד"ה הרבה) כתב, שמטרת הסימנים רק לעורר לתשובה, ושאימירה בלבד ללא חזרה בתשובה לא תועיל. מדוע אם כן, לוקחים כרתי ואומרים שיכרתו אויבינו? הרי אין לכך קשר לתשובה! המאירי דחק וכתב שהכוונה לאויבי הנפש, שהן העוונות. גם כאשר אוכלים סלק ומבקשים שיסתלקו אויבינו, הכוונה שיסתלקו עוונות הנפש.

כפי שעולה מדבריו ומובא כבר בדברי **הגאונים** (אוצר הגאונים, ראש השנה ס' צב), בתחילה היו רק מביאים את הסימנים לשולחן בלי תפילה וברכה, וזו הסיבה שהגמרא לא הזכירה נוסח ברכה. רק לאחר זמן, כשראו שיש חשש שאנשים ייכשלו ויחשבו שמותר לעשות ניחושים וסימנים, תקנו לומר גם את נוסח הברכה המעורר לתשובה עם אכילת הסימנים, ובלשונו:

"הרבה דברים הותרו לפעמים שהם דומים לנחש ולא מדרך נחש חלילה אלא דרך סימן לעורר בו לבבו להנהיג טובה והוא שאמרו ליתן על שלחנו בליל ראש השנה קרא רוביא כרתי סלקא תמרי, וכדי שלא להיכשל בהם לעשות דרך נחש תקנו לומר עליהם דברים המעוררים לתשובה והוא שאומרים בקרא יקראו זכיותינו וברוביא ירבו צדקותינו."

ב. **רבי שלמה קלוגר** (חכמת שלמה תקפג) כתב, שמטרת אכילת הסימנים היא להראות אמונה בקב"ה וביטחון בכך שהוא מכוון את הכל לטובה, ושגם הדברים הרעים יתהפכו. ייתכן שכוונתו לדברי **המהר"ל** (באר הגולה, פרק שני) שכתב, שכאשר אדם עושה מעשים למטה ומכוון שמעשיו ישפיעו (כמו למשל אכילת הסימנים והבקשות) - יש להם השפעה למעלה.

ג. אפשרות שונה, מובאת בספר **חסידיים** (ס' נט), שאמנם אינו ממש ספר הלכתי, אך בכל זאת סומכים על דבריו לעיתים. הוא כתב, שאכן יש איסור לנחש וכפי שראינו, אבל כאשר חז"ל הם הקובעים סימנים מסוימים - אין במעשה זה איסור. כך נימק גם את דברי הגמרא בהוריות (יב ע"א) הכותבת, שמותר לאדם לשים נר בן ראש השנה ליום כיפור, ובאמצעותו לבדוק אם יחיה השנה.

אכילה או ראייה

כיום, רבים בעם ישראל נוהגים לאכול בפועל את הסימנים כפי שמופיע בגרסת הגמרא במסכת בכריות (ו ע"א). לעומת זאת, בגמרא המקבילה במסכת הוריות (יב ע"א) כתוב, שיש לראות את הסימנים ולא דווקא לאכול, וכן מובא שהיה עושה **רב האי גאון** (אוצר הגאונים שם). לכן, הרוצה לקיים את המנהג, אבל חושש מתולעים וכדומה - יכול רק לראות את הסימנים ואין חובה לאכול.

שנה טובה! קח לקרא בשולחן החג, או תעביר בבקשה הלאה על מנת שעוד אנשים ייקראו³...

² גישה שלישית בראשונים היא גישת הר"ן בחידושו (ד"ה והאמר) שנקט דרך ביניים. לשיטתו סימן הותר רק כאשר יש בו הגיון מסוים, משום כך הגמרא אוסרת לסמוך על שועל שעובר כסימן - בגלל שאין בכך הגיון. מדוע אם כן מותר לסמוך על פסוק? הרי אין בכך הגיון! הר"ן תירץ, שלמעשה פסוק אינו נחשב כל כך כניחוש, אלא יותר כנבואה ולכן אין בו איסור (ועיין בדבריו מדוע הגמרא כותבת שבמעשה אליעזר יש איסור).

³ מצאת טעות? רוצה לקבל כל שבוע את הדף למייל, לשים את הדף במקומך או להעביר למשפחה? tora2338@gmail.com